

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.8364999>

Accepted: 20.08.2023

Kurumsal Kalite ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi

The Relationship Between Institutional Quality and Shadow Economy

Seyhun TUTGUN

Bitlis Eren Üniversitesi

tutgunseyhun@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7328-1294>

Özet

Ekonomik faaliyetlerin tamamı, hükümetlerin kontrolü altında olmadığından dolayı kayıt dışı ekonominin varlığı kaçınılmazdır. Bu çerçevede kayıt dışı ekonomi, resmi GSYH katkı yapacak bütün kayıt dışı ekonomik faaliyeti kapsamaktadır. Küresel ve son yıllarda yaygınlığı artan kayıt dışı ekonomi, az gelişmişliğin bir yan ürünü olarak kabul edilmektedir. Daha zayıf bir kurumsal kalite bağlamı genellikle kayıt dışı ekonominin potansiyel itici güçleri olarak kabul edilir. Öte yandan ekonomik kalkınma düzeyinin artmasıyla kayıt dışı ekonominin azalacağı da vurgulanmaktadır. Bu çalışmada, AB-15 ülkeleri ve Türkiye’de 2003-2012 döneminde kayıt dışı ekonomi ve kurumsal kalite ilişkisi incelenmiştir. Panel veri analiz yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki bulunmuştur. Uzun dönemli ilişkiden sonra nedenselliğin yönünü ve işaretini belirlemek için Canning ve Pedroni (2008) panel nedensellik kullanılmıştır. Nedensellik analizi sonuçları, kayıt dışı ekonomi ve kurumsal kalite arasında panelin genelinde çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Katsayılar açısından incelendiğinde kurumsal kaliteden kayıt dışı ekonomiye doğru negatif nedensellik, kayıt dışı ekonomiden kurumsal kaliteye doğru etkisi çok düşük olan pozitif nedensellik bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Kalite, Kayıt Dışı Ekonomi, AB-15, Panel Veri.

Abstract

Since not all economic activities are under the control of governments, the existence of the shadow economy is inevitable. In this context, the shadow economy includes all unregistered economic activities that contribute to official GDP. The shadow economy, which is global and has increased in prevalence in recent years, is considered a by-product of underdevelopment. A weaker institutional quality context is often considered as potential drivers of the shadow economy. On the other hand, it is also emphasized that the shadow economy will decrease as the level of economic development increases. In this study, the relationship between the shadow economy and institutional quality in the EU-15 countries and Turkey in the 2003-2012 period was examined. In

the study using panel data analysis methods, a long-term relationship between variables was found. Canning and Pedroni (2008) panel causality was used to determine the direction and sign of causality after the long-term relationship. According to the results of the causality analysis, a bidirectional causality relationship was found between the shadow economy and institutional quality across the panel. When examined in terms of coefficients, negative causality was found from institutional quality to the shadow economy, and positive causality, with a very low effect, was found from the shadow economy to institutional quality.

Keywords: Institutional Quality, Shadow Economy, EU-15, Panel Data.

GİRİŞ

Ekonomilerin nihai hedefi sürdürülebilir bir büyüme ve kalkınma performansının sağlanmasıdır. Tüm dünyada herhangi bir hükümetin ekonomik büyümeyi artırmaya yönelik en önemli hedefi insanların yaşam standartlarını desteklemektir. Bu yaşam standartlarını arttırmak için ekonomik, sosyal ve çevresel faktörlerin kurumlar aracılığıyla düzenlenmesi gerekmektedir. Kurumların tanımlanması ve önemi konusunda yapılan ilk çalışmalardan olan North (1990)'dan sonra kurumsal iktisat konusunda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Kurumların tanımı yapılırken North (1990), toplumdaki oyunun kuralları olarak ifade etmektedir. Bu kuralların düzgün işlemesi sağlıklı bir şekilde sistemin işleyebilmesini yani kurumsal kaliteyi ifade etmektedir. Literatürde kurumsal kalite konusunda yapılan çalışmaların büyük bir bölümü kurumların kalitesindeki iyileşmelerin milli gelir üzerindeki etkisine odaklanmıştır. Bunun yanında kurumsal kalitedeki artışların yoksulluğu azalttığı (Perera ve Lee, 2013), ekonomik, büyümeyi artırdığı (Rodrik, Subramanian ve Trebbi, 2004), karbon emisyonlarını düşürdüğü (Salman, vd.,2019) kurumsal kalite faktörlerinden olan yolsuzluğun kayıt dışı ekonomiyi pozitif etkilediğine (Shleifer ve Vishny, 1998) yönelik farklı çalışmalar da mevcuttur. İyi kurumların güven ve işbirliğini teşvik ettiği, yatırımları desteklediği, bedavacılık ve rant arayışını engellediğini söylemek mümkündür. Kurumsal kalite konusunda iyi olmayan kurumların ise ekonomik durgunluk, yolsuzluk artışı ve politik istikrarsızlığını arttırma eğilimi bulunmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi ise boyutu ve tanımlanmasını yapmaya çalışan araştırmacıların farklı sorunlarla karşılaştığı bir kavramdır. Bu kavramın kökeni, Furnivall (1939)'ın "Hollanda Hindistan: Çoğul Ekonomi Üzerine Bir Çalışma" adlı kitabında kayıt dışı ekonomi kavramını tartıştığı on dokuzuncu yüzyılın önceki dönemine kadar uzanmaktadır. Daha sonra sırasıyla Lewis (1955) ve Hart (1971) yapmış oldukları çalışmalarda kayıt dışı ekonomi üzerine odaklanmışlardır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) (1972) tarafından yapılan ayrı bir araştırmada, Kenya ekonomisinde kayıt dışı sektör fikri daha ele alınmıştır. Yapılan çalışmalarda, kayıt dışı ekonomi konusundaki tanımlar ve kullanılan terminolojiler farklılık göstermiştir. Kayıt dışı ekonominin kökenlerini ve nedenlerini ölçmek de tanımını yapmak gibi ekonomistler için oldukça zor olmuştur (Torgler ve Schneider 2009). En yaygın tanım olarak hesaplanan resmi Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya (GSYH) katkısı olan bütün kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin tümüne denilmektedir (Schneider, 2005).

Kayıt dışı ekonomi, birçok ülkede önemli bir rol oynamaktadır. İnsanlar kayıt dışı ekonomide çalışarak veya yasadışı yollardan insanları çalıştırarak vergi ve düzenlemelerden kaçmaktadırlar.

Bu durum düşük vergi ahlakı, kamu mal ve hizmet miktarının azalmasına dolayısıyla ekonomik büyüme oranında düşümlere yol açabilmektedir. Kayıt dışı ekonomi, gayri resmi olarak yapılan bütün ekonomik faaliyetler olarak kabul edilirken, ekonomiye etkileri ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılık göstermektedir. Bu ekonomik faaliyetler içerisinde yasadışı olduğu kadar devlet tarafından yasaklanan faaliyetlerin bilinçli bir şekilde gizlenmesi olarak görülmektedir. Bu faaliyetleri araştırmaya yönelik nedenleri son yıllarda ciddi bir şekilde araştırmaya başlanmıştır. Kayıt dışı ekonominin ve diğer yasa dışı faaliyetlerin nedenlerini belirlemeye olan ilgi son yıllarda büyük ölçüde artmıştır.

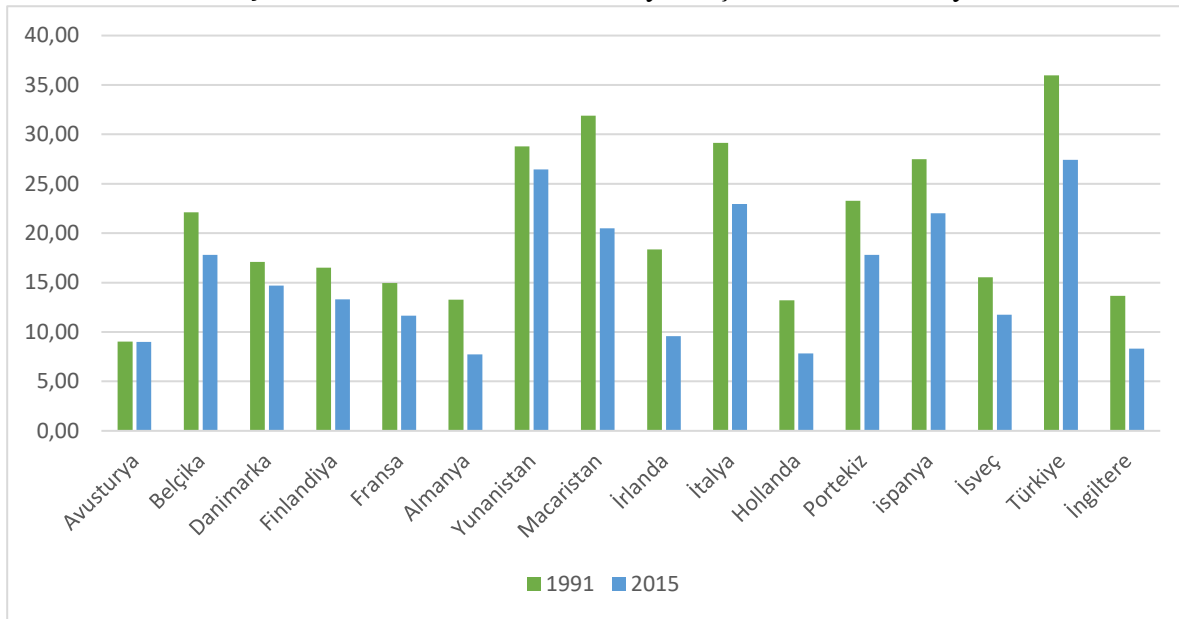
Kayıt dışı ekonomi, olarak ifade edilen kayıt dışı faaliyetler yükselen ekonomiler ve gelişmekte olan ekonomilerde yaygındır. Kayıt dışı sektör, bu ülkelerde gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYH) yaklaşık üçte birini ve istihdamın yüzde 70'inden fazlasını oluşturmaktadır; bunun yaklaşık yarısı serbest meslektir (Yu ve Vorisek, 2021). 1990-1993 yılları arasında fiziksel girdi (elektrik) ve döviz talebi yaklaşımlarını kullanıldığı çalışmada Schneider, Buehn ve Montenegro (2010), Gürcistan, Zimbabve, Bolivya, Nijerya, Mısır ve Tayland'da kayıt dışı ekonominin GSYH yaklaşık dörtte üçüne denk geldiği sonucuna ulaşmışlardır. Medina ve Schneider (2018), kayıt dışı ekonominin 2002-2015 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerin toplam GSYH'sinin yaklaşık %36'sını oluşturduğunu gözlemlemektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 2012 raporuna göre, kayıt dışı ekonomi, Zambiya, Uganda, Tayland, Nepal, Litvanya, Gana, Nijerya ve Gambiya gibi ülkelerde %70'ten fazla istihdam fırsatı yaratmaktadır. Ayrıca kayıt dışı ekonomi, kurumsal değişimi ilerletmek için güçlü bir güç olabilir ve ekonomideki genel mal ve hizmet üretimini artırabilir (Enste, 2018).

Literatürde kayıt dışı ekonomi hakkında dört farklı görüş bulunmaktadır. Bunların ilki düalizm okuluna göre kayıt dışı ekonomi sanayileşmenin ve kentleşmeden kaynaklı olarak yoksulların hayatta kalma çabalarının bir sonucudur. Köyden kente göç eden bireylerin sanayi sektöründe entegre olamamasından dolayı ortaya çıkan durumdan kaynaklandığı vurgulanmaktadır (Lewis, 1954; Williams, 2008). Diğer bir görüş olan yapısalçılık okulu, kayıt dışı ekonominin kapitalizmin, işgücü piyasasındaki aksaklıkların, sanayileşmenin ve küreselleşmenin bir sonucu olduğunu ileri sürmektedir (Stiglitz, 1974; Castells ve Portes, 1989). Hukukçular, bu konuyla ilgili olarak kayıt dışı ekonomiye çeşitli faktörlerden (firmalar maliyetleri, düzenleyici yükler ve yüksek yolsuzluk, zayıf hukuk sistemi ve kötü yönetim) dolayı resmi ekonominin alternatifi olarak kabul etmektedirler (Schneider ve Enste, 1999). Son olarak gönüllülük yanlıları, firmaların düşük kurumsal kalite nedeniyle hükümetleri suçlamadıklarını, resmi ve gayri resmi olmanın zararlarını ve faydalarını sırasıyla karşılaştırdıktan sonra kayıt dışı ekonomiye gönüllü olarak dahil olduğunu görüşünü savunmaktadırlar (Tanzi, 1982; Giles, 1999; Maloney, 2004). Bu düşünce ekolleri içerisinde hukukçular, kurumsal kalite ve kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi ortaya koyan görüştür. Bu görüşe göre, insanlar ve firmalar, çetrefilli kural ve prosedürlerden kaçınmak için kayıt dışı sektöre yönelmektedir. Diğer bir ifadeyle kayıt dışı ekonominin düşük kurumsal kalitenin bir sonucu olduğu vurgulanmaktadır. Bu durum tersi yönde düşünüldüğünde kurumsal kalitede şeffaflık ne kadar artarsa, kayıt dışı ekonomideki düşüş de o kadar keskin olur (Dreher ve Schneider, 2010) şeklinde düşünülebilir. Zayıf hukukun üstünlüğü ile birlikte yozlaşmış bürokratik ve kamu idari sistemleri kayıt dışı ekonomiyi artırırken, diğer yandan iyi bir hukukun üstünlüğü ve

düzenlemenin yanı sıra siyasi istikrar kayıt dışı ekonominin boyutunu azaltmada ve kayıtlı ekonomide kalmanın faydalarını artırmada önemli bir rol oynamaktadır (Feld ve Schneider, 2010).

Avrupa Komisyonunun ifade ettiği üzere 15 Avrupa Birliği üye ülkesini temsil eden AB-15'te 1991 yılında kayıt dışı ekonominin boyutu incelendiğinde çok yüksek oranlar dikkat çekmektedir. AB ülkeleri içerisinde Macaristan ve Yunanistan bu dönemde en yüksek kayıt dışı ekonomi oranına sahip iken Türkiye'nin bu ülkelerin tamamının üzerinde bir orana sahip olduğu dikkat çeken unsurdur. 1993 yılından sonra kurulan AB çerçevesinde atılan başarılı adımların kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkilerini görmek mümkündür. Bu dönem içerisinde kayıt dışı ekonomi oranının düşmediği tek ülkenin Avusturya olduğu görülmektedir. 1991-2015 dönemleri arasında kayıt dışı ekonominin GSYH içindeki payı açısından ortalamalar incelendiğinde %27 ile en yüksek oran Yunanistan'a aittir. Daha sonra sırasıyla Macaristan %25.23, İtalya %24.95 ve İspanya %24.52 gelmektedir. Türkiye ise bu dönemde %31.38'lik bir oran ile bu ülkelerin çok üzerinde yer almaktadır. AB-15 ülkelerinin 1991-2015 dönemine ait kayıt dışı ekonomi oranı ise %31.73'tür. AB-15 ülkelerinde kayıt dışı ekonominin boyutu 1991 ve 2015 dönemlerine ait bilgiler Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. AB-15 Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu

Kaynak: Medina ve Schneider (2018) çalışmasındaki verilerden üretilmiştir.

Üç ana bölümden oluşan bu çalışmada, kayıt dışı ekonomi ve kurumsal kalite arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmektedir. Giriş bölümünden sonra birinci bölümde literatürde kayıt dışı ekonomi ve kurumsal kalite ilişkisine dair bazı ampirik çalışmalarının özetinin yanı sıra kayıt dışı ekonomi ile ilişkilendirilen diğer makroekonomik değişkenlerin incelendiği çalışmalar tablo halinde sunulmuştur. İkinci bölümde AB-15 ülkeleri ve Türkiye üzerine ampirik analiz yer almaktadır. Son bölümde ise çalışmanın bulgularının değerlendirildiği ve bazı öneriler sunulduğu sonuç bölümü mevcuttur.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Kayıt dışı ekonomi konusunda yapılan çalışmalar genel olarak bu ekonomik yapının nedenleri üzerine yoğunlaşmışken son zamanlarda sonuçları ve farklı boyutlarına da değinilmiştir. Teorik çalışmaların yanı sıra ampirik olarak da ele alınan kayıt dışı ekonomi, kurumsal kalite ve kurumsal kalite göstergeleri ilişkisiyi inceleyen çalışmalar aşağıda kısaca özetlenmiştir. Ayrıca Kayıt dışı ekonomi ve diğer makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koyan literatür özeti de Tablo 1’de sunulmuştur.

Johnson, Kaufmann ve Zoido-Lobaton (1998), çalışmalarında kurumsal kalite göstergelerinden biri olan yolsuzluğu kullanarak kayıt dışı ekonomi ile olan ilişkisini ele almışlardır. Toplamda 49 Latin Amerika ülkesi, OECD ve Eski Sovyet Bloğunda yer alan ülkenin incelendiği çalışmada, yolsuzluk ve kayıt dışı ekonomi ilişkisinin pozitif olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kayıt dışı ekonominin nedenleri, boyutu ve sonuçlarını inceleyen çalışmada Schneider ve Enste (1999), benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Toplamda farklı ekonomik yapılara sahip 76 ülke üzerinde yaptıkları analizde yolsuzluğun kayıt dışı ekonominin boyutunu arttırdığı bulgusunu ortaya koymuşlardır. Friedman, vd. (2000), 69 ülke üzerine yaptıkları çalışmada kayıt dışı ekonominin belirleyicilerini incelemişlerdir. Bulgular, aşırı düzenlemenin, daha zayıf bir yasal ortamın, yüksek yolsuzluğun kayıt dışı ekonomik faaliyetleri arttırdığı sonucunu ortaya koymuştur.

Torgler ve Schneider (2007), çalışmalarında vergi ahlakı, yönetim, kurumsal kalite ve kayıt dışı ekonomi ilişkisini incelemişlerdir. 100 ülke örneği üzerinde yapılan çalışmada panel veri analiz yöntemleri kullanılmıştır. Analiz sonuçları, yönetim ve kurumsal kalitenin kayıt dışı ekonomiyi ufak da olsa arttırdığını, vergi ahlakındaki artışın ise kayıt dışı ekonomiyi azalttığı şeklindedir. Yine aynı yazarların 2009 yılında yaptıkları çalışmada, Torgler ve Schneider (2009), vergi ahlakı, kurumsal kalite ve kayıt dışı ekonomi ilişkisini incelemişlerdir. 1990-1999 dönemine ait yatay kesit verileri kullanılarak yapılan analizde 57 ülke üzerinde analiz yapılmıştır. Bulgular, vergi ahlakının yüksek olması ve iyi kurumların daha küçük bir kayıt dışı ekonomiye yol açtığına dair güçlü sonuçlar olduğu yönündedir. Aynı yıl yapılan bir diğer çalışmada Dreher, Kotsogiannis ve McCorriston (2009) kurumların yolsuzluk ve kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Bulgular yine kurumsal kalitedeki bir iyileşmenin kayıt dışı ekonomiyi azalttığını göstermektedir. Razmi, Falahi ve Montazeri (2013), İslam İşbirliği Teşkilatı (OIC) üyesi ülkelerin kurumsal kalitesi ile kayıt dışı ekonomisinin büyüklüğü arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. 1999-2008 yıllarını kapsayan çalışmada dinamik panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Bulgular, kurumsal kalite göstergeleri ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğü arasında statik olarak negatif bir ilişki olduğu yönündedir. Elgin ve Oztunali (2014), 1984- 2009 dönemine ait verileri kullanarak 141 ülke üzerinde kurumsal kalite, kayıt dışı ekonomi ve kalkınma düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bulgular, kurumsal kalitenin düşük olduğu ülkelerde daha büyük bir kayıt dışı sektör büyüklüğü olduğunu ve tersi durumunda geçerli olduğu yönündedir. Darwanto (2018), ASEAN’ın gelişmekte olan yedi ülkesinde kayıt dışı ekonomiyi MIMIC yaklaşımı ile tahmin ederken kurumsal kalitenin kayıt dışı ekonominin gelişimi üzerindeki etkisini de incelemiştir. 2007-2016 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada, kurumsal kalite, kayıt dışı ekonominin gelişimi ile düzenleyici kalite dışındaki göstergelerle negatif bir ilişki içinde olduğu sonucuna

ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle, yolsuzluğun kontrolü, ifade özgürlüğü, siyasi istikrar ve şiddetin olmaması hesap verebilirlik değişkenlerinin, kayıt dışı ekonomi gelişimini azaltmada etkili olduğu yönünde bulgular mevcuttur. Kelmanson, vd. (2019), 2000-2013 yılları arasında 40 Avrupa ülkesinden oluşan bir panelde kayıt dışı ekonominin boyutu, nedenleri ve politika önerilerini içeren bir araştırma yapmışlardır. Çalışmada, ülkelerin büyük çoğunluğu için makroekonomik faktörlerin kurumsal faktörlerden daha önemli olduğu yönünde bir görünüm mevcuttur. Ayrıca bulgular, kayıt dışı ekonominin verimlilik, havale ve kurumsal kalite göstergelerinden olan düzenleme kalitesi ile olumsuz ilişkili olduğunu yönündedir. Huynh ve Ho (2020), kayıt dışı ekonomi ve kurumsal kalitenin 2002 - 2015 döneminde 43 gelişmekte olan ülkede hava kirliliğini nasıl etkilediği ve kayıt dışı ekonomi ile hava kirliliği arasındaki ilişkinin kurumsal kaliteye nasıl bağlı olduğu araştırmışlardır. FGLS ve SGMM tahminlerinden elde edilen sonuçlar, kayıt dışı ekonominin hava kirliliğini artırdığını ve kurumsal kalitedeki iyileşmenin sadece hava kirliliğini azaltmakla kalmayıp aynı zamanda kayıt dışı ekonominin hava kalitesi üzerindeki zararlı etkisini de azalttığını göstermiştir. Njoya (2021), kayıt dışı ekonomi ve kurumsal kalite ilişkisini incelerken kadınlara tanınan sivil özgürlüklerin rolüne değinmiştir. 1991-2015 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada, 110 ülkenin yer aldığı panel grubu üzerinde analiz yapılmıştır. Bulgular, kadınlara tanınan sivil özgürlüklerin artışının kurumsal kaliteyi arttırdığı, artan kurumsal kalitenin de kayıt dışı ekonomiyi azalttığı yönündedir.

Yakın dönemde yapılan çalışmalardan biri olan Dang, Nguyen ve Tran (2022), çalışmalarında yolsuzluğun, büyüme çarklarını yağlama veya zımparalama hipotezini test etmişlerdir. Yolsuzluk ve kurumsal kalitenin kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkileri 29 Asya ülkesi üzerinden analiz edilmiştir. Analiz sonuçları yolsuzluğun kayıt dışı ekonomiyi pozitif etkilediği yönünde iken kurumsal kalitenin negatif etkisi olduğu yönündedir. Aynı yapılan diğer çalışmalardan biri olan Khan ve Rehman (2022), 141 ülkenin 2004-2015 yıllarını kapsayan veri seti kullanılarak Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) yöntemi kullanılmıştır. Sonuçların tutarlılığını kontrol etmek için, çalışma ayrıca sağlamlık için sabit etki ve rastgele etki kullanılmıştır. Çalışmada, kurumsal kalitenin kayıt dışı ekonomi üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu, diğer makroekonomik değişkenlerin ise kayıt dışı ekonomiyi farklı şekilde etkilediğini ortaya koyulmuştur. Nguyen ve Nguyen (2022), kayıt dışı ekonomi, kurumsal kalite ve kamu borcu arasındaki ilişkiyi ölçmek için Havuzlanmış En Küçük Kareler (OLS), sabit etkiler ve Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) regresyon yöntemleri kullanılmışlardır. Araştırmanın bulguları, hem kayıt dışı ekonominin hem de hukukun üstünlüğünün kamu borcu ile pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. Owusu-Nantwi ve Owusu-Nantwi (2023), 51 Afrika ekonomisi için kamu borcu, yolsuzluk ve kayıt dışı ekonomi ilişkisini incelemişlerdir. Araştırmacılar, yolsuzluk ve kayıt dışı ekonomiden kamu borçlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu yönünde bulgulara ulaşmışlardır. Kayıt dışı ekonomi ve diğer makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koyan literatür özeti Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Kayıt Dışı Ekonomiye Etkileyen Faktörlere Yönelik Literatür

Değişken	Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisi	
	Pozitif	Negatif
Vergi, Vergi ve sosyal güvenlik yükü	Schneider(1994), Schneider ve Enste (1999), Giles ve Johnson (1999), Ruge (2010), Schneider (2010), Kuehn (2014)	Bovi (2003), Kannianen vd. (2004), Torgler ve Schneider (2007), Enste (2010)
Finansal gelişme	—————	Blackburn vd. (2012), Capasso ve Jappelli (2013),
İşsizlik	Dobre ve Alexandru (2010)	
Enflasyon	Mazhar ve Méon (2017), Baklouti ve Boujelbene (2019)	Koreshkova (2006)
İhracat		Canh ve Dinh Thanh (2020),
Doğrudan Yabancı Yatırımlar		Huynh, vd. (2020)
Kurumsal Kalite ve Göstergeleri (Yolsuzluk, Düzenlemelerin Yoğunluğu)	Friedman vd. (2000), Buehn ve Schneider (2009), Dreher ve Schneider (2010), Virta (2010), Schneider (2010), Schneider vd. (2010), Manolas vd. (2013)	Dreher vd. (2005), Torgler ve Schneider (2007), Torgler, Schneider ve Macintyre (2011), Razmi vd. (2013), Teyyare (2018)
Ekonomik Büyüme	Shahab vd. (2015), Zaman ve Goschin, (2015)	Schneider ve Hametner (2014)
İşgücü piyasası	Ruge (2010), Schneider (2010)	Remeikiene ve Gaspareniere (2015)
Eğitim	—————	Buehn ve Farzanegan (2013), Keneck-Massil ve Noah (2019)

Kaynak: Yazar tarafından Öztürk ve Karamıklı (2019) çalışması üzerinden oluşturulmuştur.

Tablo 1 ve literatürde yer alan diğer çalışmalar incelendiğinde kayıt dışı ekonomi vergi ve vergi ahlakı, kurumsal kalite ve finansal gelişme gibi değişkenler ile ilişkilendirilmiştir. Vergi artışlarının kayıt dışı ekonomiyi arttıran en büyük faktörlerin başında geldiği dikkat çekmektedir. Bunun

yanında kurumsal kalitenin düşük olduğu durumlarda kayıt dışı ekonomide artışlar görülmektedir. Finansal gelişmenin artması kayıt dışı ekonomiyi negatif etkileyen bir diğer faktör olduğu diğer önemli bir husustur. Literatür genel olarak incelendiğinde bu çalışmada kurumsal kalitenin kayıt dışı ekonomiyi azaltacağı beklentisine uygun birçok çalışmanın varlığından bahsetmek mümkündür.

2. MODEL VE VERİ SETİ

Bu çalışmada panel veri analiz yöntemleri kullanılarak kayıt dışı ekonomi ve kurumsal kalite ilişkisi incelenmiştir. Bu ilişki incelenirken ekonometrik model şu şekilde oluşturulmuştur:

$$SE_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 SE_{i,t-1} + \beta_2 QI_{i,t} + \beta_3 UN_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

Modelde kullanılan:

$SE_{i,t}$: Kayıt dışı ekonominin GSYH içindeki payı,

$SE_{i,t-1}$: Kayıt dışı ekonominin t-1 dönemde GSYH içindeki payı,

$QI_{i,t}$: Kaufmann, Kraay ve Mastruzzi (2010) tarafından hesaplanan ve Dünya Yönetişim Göstergeleri (World Development Indicators) kurumsal kaliteyi,

$UN_{i,t}$: İşsizlik oranını temsil etmektedir.

Çalışmada, panel veri analiz yöntemleri kullanılarak AB-15 ülkeleri ve Türkiye’de 2003-2012 döneminde kayıt dışı ekonomi ve kurumsal kalite ilişkisi incelenmiştir. Kayıt dışı ekonomi göstergesi olarak kullanılan değişken Schneider (2015) çalışmasında hesaplandığı şekliyle çalışmaya dahil edilmiştir. Kurumsal kalite göstergesi Dünya Yönetişim Göstergeleri (World Governance Indicator)’nden, işsizlik oranı ise Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Development Indicators) veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan analiz teknikleri, Eviews 9 ve Gauss 6 paket programları yardımıyla yapılmıştır.

2.1. Metodoloji ve Analiz Sonuçları

2.1.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Sonuçları

Yatay kesit bağımlılığı, her panel veri çalışmasında parametrelerin tahminleri ve sonuçları üzerinde olası etkileri olan, doğası gereği ortaya çıkan önemli bir sorun, panel içerisinde yer alan ülkelerin birbirinden etkilenme olasılığıdır (Sarafidis ve Wansbeek, 2012). Bu durumun test edilmesi, iki nedenden dolayı önemlidir. Birincisi, küreselleşmiş ve oldukça entegre bir dünyada, ülkeler arasında yönetim ve kurumsal yapılarıdaki değişiklikler, ortak küresel faktörler tarafından yönlendirilmektedir (Khalid, 2016). İkincisi ise bir ülkedeki yönetim ve kurumsal kalitedeki değişiklikler sıklıkla diğerlerine, özellikle de komşu ülkelere yayılmaktadır (Stiglitz, 2010; Hosseini ve Kaneko, 2013). Ayrıca yatay kesit bağımlılığı olması durumunda bunu dikkate almadan yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular, sapmalı ve yanlış sonuçlara neden olabilmektedir (Breusch ve Pagan, 1980; Pesaran, 2004). Yatay kesit bağımlılığının tespiti açısından literatürde en çok tercih edilen Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen Lagrange Multiplier (LM) testinden ve Pesaran (2004) Cross-Sectional Dependence (CD) testleri kullanılmıştır. Testleri sonuçlarını değerlendirmek adına kullanılacak hipotezler şu şekildedir:

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Tablo 2. Yatay-Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Yatay Kesit Bağımlılık Testi:	İstatistik	Olasılık
LM (BP,1980)	275.412	0.000***
CD_{lm} (Pesaran, 2004)	10.032	0.000***
CD (Pesaran, 2004)	12.290	0.000***
LM_{adj} (PUY, 2008)	5.783	0.000***

Not: ***, **, ve * sırasıyla % 1, 5, ve 10 anlamlılık düzeyini istatistiksel olarak ifade etmektedir.

Yatay kesit bağımlılığı sonuçlarının ele alındığı Tablo 2’de bütün test sonuçlarına göre olasılık değerlerinin %1 anlamlılık düzeyinde kabul edildiği görülmektedir. Bulgular, H_0 hipotezinin reddedildiğini diğer bir ifadeyle yatay kesit bağımlılığının olduğu yönündedir. Yatay kesit bağımlılığının ölçülmesi çalışmanın devamında durağanlık analizi için kullanılacak birim kök testlerinin tespit edilmesi açısından yol gösterici olacaktır. Yatay kesit bağımlılığının olması durumunda bunu dikkate alan ikinci nesil birim kök testlerinin kullanılması gerekirken, tersi durumda ise birinci nesil birim kök testlerinin tercih edilmesi zorunludur.

2.1.2. Birim Kök Test Sonuçları

Zaman serisi içeren ekonometrik analizler yapılırken serilerin durağanlığının ölçülmesi şarttır. Durağanlık, zaman serisi analizlerinde kullanılan değişkenlerin bütün gecikmelerinde ortalama, varyans ve kovaryansın zamanla değişmemesi yani sabit kalması olarak ifade edilmektedir (Guajarati, 2011). Durağan olmayan seriler üzerinde yapılan analizlerde değişkenler arasında olmayan bir ilişkinin varlığı yani sahte regresyon (spurious regression) (Granger ve Newbold, 1974) ortaya çıkabilir. Çalışmada yatay kesit bağımlılığının varlığında kullanılabilen ikinci nesil birim kök testlerinden biri olan Bai ve Ng (2004) PANIC panel birim kök testi kullanılmıştır. PANIC panel birim kök testine ait hipotezler şu şekildedir:

H_0 : Seri birim kök taşır yani durağan değildir

H_1 : Seri birim kök taşımaz yani durağandır.

Tablo 3. PANIC Panel Birim Kök Test Sonuçları

Düzye		Sabitli		Sabit ve Trendli	
		İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
<u>SE</u>	Z_e^c	1.6226	0.052*	2.5671	0.005***
	P_e^c	44.9811	0.063*	52.5671	0.012**
<u>OI</u>	Z_e^c	0.9464	0.172	-0.1159	0.546
	P_e^c	39.5713	0.167	31.0728	0.513
<u>UNP</u>	Z_e^c	-0.0215	0.508	1.6408	0.410
	P_e^c	31.8284	0.475	34.1266	0.109

Birinci Fark

<u>SE</u>					
	$Z_{\hat{\epsilon}}^c$	3.6517	0.000***	3.4762	0.000***
	$P_{\hat{\epsilon}}^c$	61.2133	0.001***	53.8092	0.000***
<u>OI</u>					
	$Z_{\hat{\epsilon}}^c$	3.2345	0.000***	3.2918	0.000***
	$P_{\hat{\epsilon}}^c$	41.8761	0.000***	44.3342	0.000***
<u>UNP</u>					
	$Z_{\hat{\epsilon}}^c$	5.9385	0.000***	2.5824	0.000***
	$P_{\hat{\epsilon}}^c$	79.5080	0.000***	52.6590	0.000***

$P_{\hat{\epsilon}}^c$ bireysel ADF testlerinin p değerlerine dayanan Fisher tipi bir istatistiktir. $Z_{\hat{\epsilon}}^c$ büyük N örnekler için standartlaştırılmış bir Choi tipi istatistiğidir. Maksimum ortak faktör sayısı 2 olarak alınmıştır. Tabloda, ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir.

Tablo 3'te yer alan PANIC panel birim kök test sonuçları incelendiğinde düzeyde sabitli modelde %10 anlamlılık düzeyinde kayıt dışı ekonominin (SE) anlamlı olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle düzeyde kayıt dışı ekonomi değişkeni için sabit ve sabit + trendli modelde H_0 hipotezinin reddedildiği yani durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Modelde yer alan bütün değişkenlerin birinci farkta %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Serilerin birinci farkta durağan hale geldiği yani H_0 hipotezinin reddedildiği ulaşılan diğer bulgulardır.

652

2.1.3. Homojenlik Test Sonuçları

Durağanlık ve birim kök analizinden sonra kullanılacak panel eşbütünleşme testinin belirlenmesi adına panel ülkeleri arasındaki heterojenlik panel tahmininde önemli bir konudur. Panel veri analizlerinde eğim katsayılarının bireysel birimler arasında homojen olduğu varsayımı üzerinden hareket edilir. Homojenlik analizi test edilirken kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu Zellner (1962)'in görünüşte ilgisiz regresyon denklemi (SURE) yardımıyla test edilmektedir. Tam tersi durumda SURE modeli uygulanamaz (Pesaran ve Yamagata, 2008). Bu durumda Swamy (1970)'nin çalışmasında öne sürülen dağılım tipi testler kullanılmaktadır. Hesaplanan Swamy S istatistiği, kritik değerden büyük ise sıfır hipotezi reddedilmektedir (Pesaran ve Yamagata, 2008). Bu teste ait hipotezler şu şekildedir:

H_0 : Eğim katsayıları homojendir.

H_1 : Eğim katsayıları homojen değildir.

Tablo 4. Homojenlik Test Sonuçları

<u>Homojenite Testi:</u>		
$\tilde{\Delta}$	-1.913	0.972
$\tilde{\Delta}_{adj}$	-2.398	0.992

Not: ***, **, ve * sırasıyla % 1, 5, ve 10 anlamlılık düzeyini istatistiksel olarak ifade etmektedir.

Tablo 4'te yer alan homojenlik sınaması sonuçlarına göre H_0 hipotezi reddedilememektedir. Bu bulgular serilerin heterojen değil homojen olduklarını göstermektedir. Çalışmanın devamında eğitim katsayıların homojen olma durumunu dikkate alan Westerlund ve Edgerton (2007)'a ait olan LM Bootstrap eşbütünleşme testi kullanılmaktadır.

2.1.4. Eşbütünleşme Analizi

Seriler arasındaki uzun dönemli ilişki yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen LM Bootstrap panel eşbütünleşme ile incelenmiştir. Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından önerilen eşbütünleşme testi, McCoskey ve Kao (1998)'nin Lagrange çarpanı (LM) testine dayanmaktadır. Aynı zamanda bireysel yatay kesit birimlerinin hem içinde hem de arasında bağımlılığa izin vermektedir. Bu testin diğer avantajları arasında modeldeki otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarına izin vermesinin yanında kullanılan tahmin yöntemi yardımıyla olası bir içsellik sorununu da engellemektedir. Bu teste ait hipotezler:

$$H_0: \sigma_i^2 = 0 \text{ (Tüm } i\text{'ler için) (Eşbütünleşme vardır)}$$

$$H_1: \sigma_i^2 > 0 \text{ (Bazı } i\text{'ler için) (Eşbütünleşme vardır)}$$

Tablo 5. Westerlund ve Edgerton (2007) LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Testler	Sabit			Sabit ve Trend		
	İstatistik	Asimptotik Olasılık	Bootstrap Olasılık	İstatistik	Asimptotik Olasılık	Bootstrap Olasılık
LM Bootstrap (H_0 : Eşbütünleşme var)						
LM_N^+ (OLS)	9.637	0.000	0.717***	34.293	0.000	0.580***
LM_N^+ (Yule-Walker)	9.637	0.000	0.441***	34.293	0.000	0.320***

Not: Bootstrap olasılık değerleri 1.000 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir. Asimptotik olasılık değerleri, standart normal dağılımdan elde edilmiştir. Ortak faktör sayısı 2 olarak alınmıştır. ***,** ve * değerleri sırasıyla 1%, 5% ve 10% istatistiksel anlam seviyelerini göstermektedir.

Tablo 5'te yer alan LM Bootstrap panel eşbütünleşme test sonuçları incelendiğinde eğitim katsayıları homojen olduğunda bootstrap olasılık değerleri üzerinden analiz yorumlanmaktadır. Bulgular, her iki test sonuçlarına göre sabitli ve sabit + trendli modelde H_0 hipotezinin reddedilemediğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle uzun dönemde kayıt dışı ekonomi, kurumsal kalite ve işsizlik arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uzun dönemli ilişkinin tespit edilmesinden sonra değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir.

2.1.5. Nedensellik Analizi

Kayıt dışı ekonomi ve kurumsal kalite arasındaki nedenselliğin yönünü ve işaretini belirlemek için Canning ve Pedroni (2008) tarafından geliştirilen panel nedensellik testi kullanılmıştır. Canning ve Pedroni (2008) grup ortalamasına dayalı test ve Lambda-Pearson testi olmak üzere iki test oluşturmuştur. Grup ortalamasına dayalı test, bireysel değerlerin ortalamasını alır ve uzun vadeli nedensel etkinin panel için ortalama olarak sıfır olup olmadığını incelemektedir. Bu teste ait hipotezler şöyledir:

H_0 :Değişkenler arasında nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 :Değişkenler arasında nedensellik ilişkisi vardır.

Tablo 6. Canning ve Pedroni (2008) Nedensellik Testi Sonuçları

Ülkeler	QI≠SE		SE≠QI	
	Wald	Olasılık	Wald	Olasılık
Avusturya	-0.259445	0.808098	1.346746	0.249308
Belçika	-3.859977	0.018148**	-1.889461	0.131833
Almanya	-0.805420	0.465729	-0.148164	0.889382
Danimarka	-1.759368	0.153330	0.360317	0.736831
İspanya	-3.045340	0.038202**	0.328226	0.759204
Finlandiya	0.647308	0.552707	1.598766	0.185118
Fransa	-2.806671	0.048481**	3.261400	0.031040**
Birleşik Krallık	-1.795248	0.147049	1.395956	0.235222
Yunanistan	-1.910032	0.128741	2.987259	0.040448**
İrlanda	-0.718421	0.512226	3.510903	0.024652**
İtalya	-1.228420	0.286623	0.934503	0.402949
Lüksemburg	0.486523	0.652050	-3.199397	0.032920**
Hollanda	-1.237694	0.283515	-4.946927	0.007778***
Portekiz	-1.238103	0.283379	0.206670	0.846362
İsveç	-1.472022	0.214992	-5.004867	0.007465***
Türkiye	-1.136073	0.319375	0.839045	0.448661
Fisher (Lamda Person)	50.51827	0.019859**	65.35090	0.000452***

Not: ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlam seviyelerini göstermektedir.

Tablo 6'da yer alan test istatistikleri kayıt dışı ekonomi ve kurumsal kalite arasındaki uzun dönemli nedensellik ilişkisini sunmaktadır. Analiz sonuçları incelendiğinde panelin genelinde %5 anlamlılık düzeyinde kurumsal kaliteden kayıt dışı ekonomiye doğru nedensellik ilişkisi mevcuttur. Ülke bazında incelendiğinde Belçika, İspanya ve Fransa'da aynı ilişki olduğu görülmektedir. Bulgular, %1 anlamlılık düzeyinde kayıt dışı ekonomiden kurumsal kaliteye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu yönündedir. Aynı zamanda Hollanda ve Arjantin'de %1 anlamlılık düzeyinde, Fransa, Yunanistan, İrlanda ve Lüksemburg'da %5 anlamlılık düzeyinde kayıt dışı ekonomiden kurumsal kaliteye doğru nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Tablo 7. Canning ve Pedroni (2008) Nedensellik Testi Sonuçları

Ülkeler	UNP≠SE		SE≠UNP	
	Wald	Olasılık	Wald	Olasılık
Avusturya	-1.898510	0.130463	-0.252245	0.813283
Belçika	-0.573138	0.597232	2.250152	0.087630*
Almanya	-0.604174	0.578321	2.073400	0.106818
Danimarka	-1.006788	0.370997	-1.619487	0.180656
İspanya	0.621386	0.568006	-2.045447	0.110259
Finlandiya	-0.466613	0.665057	0.197283	0.853225
Fransa	-1.857176	0.136847	-0.919273	0.409972

Birleşik Krallık	-1.926875	0.126269	-2.067123	0.107580
Yunanistan	-1.734397	0.157869	-3.329746	0.029113**
İrlanda	-1.587446	0.187604	-2.222391	0.090372*
İtalya	-1.384400	0.238458	-2.271224	0.085612*
Lüksemburg	-0.262351	0.806008	-0.548292	0.612655
Hollanda	-0.895512	0.421133	0.475569	0.659188
Portekiz	-1.613852	0.181858	-0.137831	0.897034
İsveç	-2.507606	0.066226*	-2.466436	0.069211*
Türkiye	-1.426445	0.226895	0.102743	0.923112
Fisher (Lamda Person)	42.11793	0.087651*	48.47647	0.031079**

Not: ***,** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlam seviyelerini göstermektedir.

Tablo 7’de kayıt dışı ekonomi ve işsizlik oranı arasındaki nedensellik ilişkisine yer verilmiştir. Panelin geneli incelendiğinde kayıt dışı ekonomi ve işsizlik oranı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır. İşsizlik oranından kayıt dışı ekonomiye doğru nedensellik ilişkisi İsveç’te %10 anlamlılık düzeyinde geçerlidir. Kayıt dışı ekonomiden işsizlik oranına doğru nedensellik ilişkisi ülke bazında incelendiğinde Belçika, İrlanda, İtalya ve İsveç’te %10 düzeyinde anlamlı iken Yunanistan’da %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu yönünde bulgular mevcuttur.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ekonomi içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin ülkedeki vatandaşlara hizmet edebilmesi için sistemin sağlıklı işlemesi şarttır. Tabii ki daha önceki ekonomik sistemlerden bugüne gelene kadar farklı zorluklar yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir. Bu zorluklarla mücadele konusunda, değişen hukuksal yapı, kurumsal altyapı, vergi kısacası bütün yasal zeminin hızlı bir şekilde çağa göre uyarlanması hayattır. Bir ülke ekonomisi içerisinde yasal veya yasal olmayan yollarla üretilip kayıt altına alınmayan bir ekonomik yapıyı temsil eden kayıt dışı ekonominin kayıplarının azaltılması ancak bu şekilde gerçekleştirilebilir. Başta vergi, kurumsal kalite, kurumsal kalite faktörleri, finansal gelişme, ekonomik büyüme, yasal zemin vb. gibi birçok faktörün kayıt dışı ekonomi üzerinde etkili olduğuna dair bulgular mevcuttur. Literatürde kurumsal kalite ve kayıt dışı ekonomi ilişkisi 2000’li yılların başından bu yana üzerinde çalışılan konulardandır. Özellikle sosyalist ekonomilerin dönüşümü, kurumsal zayıflıklar ve yolsuzluğun, piyasa reformlarının önündeki en büyük engeller olarak su yüzüne çıkması nedeniyle yönetim kalitesine olan artan ilginin ana nedenlerinden biridir (Gupta ve Abed, 2002).

Bu çalışmada, panel veri analiz yöntemleri kullanılarak AB-15 ülkeleri ve Türkiye’de 2003-2012 döneminde kayıt dışı ekonomi ve kurumsal kalite ilişkisi incelenmiştir. Bu ilişki incelenirken kayıt dışı ekonomi değişkeni Schneider (2015) çalışmasından elde edilmiştir. Ayrıca bağımlı değişken olan kayıt dışı ekonomi dışındaki açıklayıcı değişkenler, kurumsal kalite ve işsizlik oranıdır. Panel veri analizine başlarken yatay kesit bağımlılığı analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları, H_0 hipotezinin reddedildiğini diğer bir ifadeyle yatay kesit bağımlılığının olduğu yönündedir. Çalışmada yatay kesit bağımlılığının varlığında kullanılabilen ikinci nesil birim kök testlerinden biri olan Bai ve Ng (2004) PANIC panel birim kök testi kullanılmıştır. Kayıt dışı ekonomi dışındaki değişkenlerin birinci farkta durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra yapılan homojenlik sınaması

sonucunda serilerin eğim katsayılarının homojen oldukları bulgusundan sonra uzun dönemli ilişki incelenmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen LM Bootstrap panel eşbütünleşme ile incelenmiştir. Eşbütünleşme analizi sonuçları, uzun dönemli ilişki olduğunu diğer bir ifadeyle kayıt dışı ekonomi, kurumsal kalite ve işsizlik oranının eşbütünleşiktir. Uzun dönemli ilişkiden sonra nedenselliğin yönünü ve işaretini belirlemek için Canning ve Pedroni (2008) tarafından geliştirilen panel nedensellik testi kullanılmıştır. Nedensellik analizi sonuçları, kayıt dışı ekonomi ve kurumsal kalite arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu yönündedir. Bu bulgular Friedman vd. (2000), Schneider (2010), Remeikiene ve Gaspareniere (2015), Ouédraogo (2017) gibi çalışmaları destekler niteliktedir. Ayrıca nedensellik ilişkisinin yönünün negatif olması, kurumsal kalitenin kayıt dışı ekonomi üzerindeki olumsuz etkisini ortaya koyması açısından Johnson vd.(1998), Fugazza ve Jacques (2003), Torgler ve Schneider (2009), Dreher ve Schneider (2010) Razmi, Falahi ve Montazeri (2013) ve Hassan ve Schneider (2016) çalışmalarına paralellik göstermektedir. Son olarak kayıt dışı ekonomi ve işsizlik oranı arasında da panelin genelinde çift yönlü nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır.

Kayıt dışı ekonomi, istatistiki verilerde sapmalar, politikaların etkinsiz hale gelmesi, vergi ve prim kayıpları, finansal kayıplar, ürünlerde kalite kaybı ve çalışanları yaşadığı hak kayıpları (Uslu, 2021) gibi birçok olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Kurumsal kalite, iyi kurumlar ve politikalarını tutarlı bir şekilde uygulayan ve vergi kaçakçılarının yakalanma olasılığının yüksek olduğu bir hükümet anlamına gelir. AB-15 ülkelerinde 2003-2012 döneminde kayıt dışı ekonominin ortalaması %15 iken Türkiye'nin dahil edilmesiyle %16'ya yükselmektedir. Bu sonuçların etkilerini azaltmak adına, düzenleyici ve idari yüklerin azaltılması, şeffaflığın teşvik edilmesi ve hükümetin etkinliğinin artırılmasının yanı sıra vergi uyumluluğunun iyileştirilmesi, denetleme mekanizmasının sağlıklı işlemesi, prosedürlerin otomatikleştirilmesi ve elektronik ödemelerin teşvik edilmesi kayıt dışı ekonominin azalmasını sağlayacaktır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda farklı ülke grubunun yer aldığı panellerin yanı sıra hukuksal ve yasal zemini temsil eden faktörlerin de modele dahil edilmesi faydalı olacaktır. Ayrıca gelir grubuna göre ülkeler karşılaştırılarak kayıt dışı ekonominin bu ülkelerin milli gelirleri içerisindeki pay incelenerek, etkilerinin azaltılmasındaki faktörler belirlenebilir.

KAYNAKÇA

- Bai, J. & Ng, S. (2004). A Panic Attack on Unit Roots and Cointegration. *Econometrica*, 72(4), 1127-1177
- Baklouti, N., & Boujelbene, Y. (2019). The Economic Growth–Inflation–Shadow Economy Trilogy: Developed Versus Developing Countries. *International Economic Journal*, 33(4), 679-695.
- Blackburn, K., Bose, N. ve Capasso, S. (2012). Tax Evasion, The Underground Economy and Financial Development. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 83(1), 243-253.
- Bovi, M. (2003). The Nature of the Shadow Economy: Some Evidence from OECD Countries. *Journal for Institutional Innovation, Development and Transition*, 7, 60-70.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Buehn, A. ve Farzanegan, M.R. (2013). Impact of Education on The Shadow Economy: Institutions Matter. *Economics Bulletin*, 33(3), 2052-2063.
- Buehn, A. ve Schneider, F. (2009). Corruption and The Shadow Economy: A Structural Equation Model Approach. *IZA Discussion Paper Series*, No. 4182, 1-39.
- Canh, P. N., & Dinh Thanh, S. (2020). Exports and the Shadow Economy: Non-Linear Effects. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 29(7), 865-890.
- Canning, D., & Pedroni, P. (2008). Infrastructure, Long-Run Economic Growth and Causality Tests for Cointegrated Panels. *The Manchester School*, 76(5), 504-527.
- Capasso, S. ve Jappelli, T. (2013). Financial Development and The Shadow Economy. *Journal of Development Economics*, 101, 167-178.
- Castells, M., & Portes, A. (1989). World Underneath: The Origins, Dynamics, and Effects of the Informal Economy, The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries. *John Hopkins UP*.
- Dang, V. C., Nguyen, Q. K., & Tran, X. H. (2022). Corruption, Institutional Quality and Shadow Economy in Asian Countries. *Applied Economics Letters*, 1-6.
- Darwanto, D. (2018). Analysis of Institutional Quality Influence on Shadow Economy Development. *JEJAK: Jurnal Ekonomi dan Keb9ijakan*, 11(1), 49-61.
- Dobre, A. ve Alexandru A.A. (2010). The USA Shadow Economy and The Unemployment Rate: Granger Causality Results. *Journal of Applied Quantitative Methods*, 5(1), 98-104.
- Dreher, A., & Schneider, F. (2010). Corruption and the Shadow Economy: An Empirical Analysis. *Public Choice*, 144, 215-238.

- Dreher, A., Kotsogiannis, C., & McCorriston, S. (2009). How do Institutions Affect Corruption and the Shadow Economy?. *International Tax and Public Finance*, 16, 773-796.
- Elgin, C., & Oztunali, O. (2014). Institutions, Informal Economy, and Economic Development. *Emerging Markets Finance and Trade*, 50(4), 145-162.
- Enste, D. H. (2018). The Shadow Economy in Industrial Countries. *IZA World of Labor*.
- Enste, D.H. (2010). Regulation and Shadow Economy: Empirical Evidence for 25 OECD Countries. *Constitutional Political Economy*, 21(3), 231– 248.
- Feld, L.P. and Schneider, F. (2010). Survey on the Shadow Economy and Undeclared Earnings in OECD Countries. *German Economic Review*, Vol. 11 No. 2, pp. 109-149.
- Friedman, E., Johnson, S., Kaufmann, D., ve Zoido-Lobaton, P. (2000). Dodging the Grabbing Hand: The Determinants of Unofficial Activity in 69 Countries. *Journal of Public Economics*, 76(3), 459-493.
- Fugazza, M., & Jacques, J. F. (2004). Labor Market Institutions, Taxation and the Underground Economy. *Journal of Public Economics*, 88(1-2), 395-418.
- Furnivall, J.S. (1939). *Netherlands India: A Study of Political Economy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Giles, D. E. (1999). Measuring the Hidden Economy: Implications for Econometric Modelling. *The Economic Journal*, 109(456), 370-380.
- Giles, D. E., & Johnson, B. J. (2000). Taxes, Risk-Aversion, and the Size of the Underground Economy: A Nonparametric Analysis with New Zealand Data. *Department of Economics, University of Victoria, BC*.
- Granger, C. W., & Newbold, P. (1974). Spurious Regressions in Econometrics. *Journal of Econometrics*, 2(2), 111-120.
- Gujarati, D. N., (2004). *Basic Econometrics (Fourth Edition)*, The McGraw-Hill Companies, New York, U.S.A
- Gupta, M. S., & Abed, M. G. T. (2002). Governance, Corruption, and Economic Performance. International Monetary Fund.
- Hart, K. (1971). Migration and Tribal Identity Among the Frafras of Ghana. *Journal of Asian and African Studies*, Vol. 6 No. 1, pp. 21-37.
- Hassan, M., & Schneider, F. (2016). Size and Development of the Shadow Economies of 157 Countries Worldwide: Updated and New Measures From 1999 to 2013.
- Hosseini, H. M., & Kaneko, S. (2013). Can Environmental Quality Spread Through Institutions?. *Energy Policy*, 56, 312-321.

- Huynh, C. M., & Ho, T. X. (2020). Institutional Quality, Shadow Economy and Air Pollution: Empirical Insights From Developing Countries. *The Empirical Economics Letters*, 19(1), 75-82.
- Huynh, C. M., Nguyen, V. H. T., Nguyen, H. B., & Nguyen, P. C. (2020). One-way Effect or Multiple-Way Causality: Foreign Direct Investment, Institutional Quality and Shadow Economy?. *International Economics and Economic Policy*, 17, 219-239.
- International Labor Organization (ILO) (1972). *Employment, Incomes and Equity: A Strategy for Increasing Productivity in Kenya*, ILO, Geneva.
- International Labour Organization (2012), "Statistical Update on Employment in the Informal Economy", (Erişim tarihi: 15.08.2023, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/presentation/wcms_182504.pdf)
- Johnson, S., Kaufmann, D., & Zoido-Lobaton, P. (1998). Regulatory Discretion and the Unofficial Economy. *The American Economic Review*, 88(2), 387-392.
- Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2010). *Worldwide Governance Indicators*. World Bank Group.
- Kelmanson, M. B., Kirabaeva, K., Medina, L., Mircheva, M., & Weiss, J. (2019). Explaining the Shadow Economy in Europe: Size, Causes and Policy Options. *IMF Working Paper WP/19/278*. International Monetary Fund.
- Keneck-Massil, J., & Noah, A. (2019). Shadow Economy and Educational Systems in Africa. *Economics Bulletin*, 39(2), 1467-1478.
- Khalid, U. (2016). Catch-up in Institutional Quality: An Empirical Assessment (No. 16/04). CREDIT Research Paper.
- Khan, S., & Rehman, M. Z. (2022). Macroeconomic Fundamentals, Institutional Quality and Shadow Economy in OIC and Non-OIC Countries. *Journal of Economic Studies*, 49(8), 1566-1584.
- Koreshkova, T. A. (2006). A Quantitative Analysis of Inflation as a Tax on the Underground Economy. *Journal of Monetary Economics*, 53(4), 773-796.
- Kuehn, Z. (2014). Tax Rates, Governance, and the Informal Economy in High-Income Countries. *Economic Inquiry*, 52(1), 405-30.
- Lewis, W. (1955), *The Theory of Economic Growth*, R.D. Irwin, Homewood.
- Lewis, W. A. (1954). *Economic Development With Unlimited Supplies of Labour*. (Erişim tarihi: 01.05.2023, <http://la.utexas.edu/users/hcleaver/368/368lewistable.pdf>)
- Maloney, W. F. (2004). Informality Revisited. *World development*, 32(7), 1159-1178.

- Manolas, G., Rontos, K., Sfakianakis, G. ve Vavouras, I. (2013). The Determinants of the Shadow Economy: The Case of Greece. *International Journal of Criminology and Sociological Theory*, 6(1), 1036–1047.
- Mazhar, U., & Méon, P. G. (2017). Taxing the Unobservable: The Impact of the Shadow Economy on Inflation and Taxation. *World Development*, 90, 89-103.
- McCoskey, S. & Kao, C. (1998). A Residual-Based Test of the Null of Cointegration in Panel data. *Econometric Reviews*, 17(1), 57-84.
- Medina, L. & Schneider, F. (2018). Shadow Economies Around the World: What Did We Learn over the Last 20 Years? *IMF Working Paper WP/18/17*, International Monetary Fund.
- Nguyen, T. A. N., & Nguyen, K. M. (2022). The Shadow Economy, Institutional Quality and Public Debt: Evidence from Emerging and Developing Asian Economies. *Montenegrin Journal of Economics*, 18(1), 205-214.
- Njoya, L. (2021). Institutions Quality and Shadow Economy in Developing Countries: the Role of Women's Civil Liberties. Available at SSRN 3990280.
- North, D. C., & Institutions, I. C. (1990). *Economic Performance* (Vol. 3). Cambridge: Cambridge University Press.
- Owusu-Nantwi, V., & Owusu-Nantwi, G. (2023). Public Debt, Corruption and Shadow Economy in Africa: An Empirical Analysis. *Journal of Economic and Administrative Sciences*, 39(1), 184-202.
- Öztürk, Ö. F. ve Karamıklı, A. (2019). Kayıt Dışı Ekonominin Kurumsal ve Ekonomik Belirleyicileri: Avrupa Birliği Geçiş Ekonomileri Örneği. *Maliye Dergisi*, 476-504.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. Available at SSRN 572504.
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Razmi, M. J., Falahi, M. A., & Montazeri, S. (2013). Institutional Quality and Underground Economy of 51 OIC Member Countries. *Universal Journal of Management and Social Sciences*, 3(2), 1-14.
- Remeikiene, R. ve Gaspareniene, L. (2015). Evaluation of the Shadow Economy Influencing Factors: Comparative Analysis of the Baltic States. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 4(3 S1), 653.
- Rodrik, D., Subramanian, A., & Trebbi, F. (2004). Institutions Rule: the Primacy of Institutions Over Geography and Integration in Economic Development. *Journal of Economic Growth*, 9, 131-165.
- Ruge, M. (2010). Determinants and Size of the Shadow Economy-A Structural Equation Model”, *Journal International Economic*, 24(4), 511-523

- Salman, M., Long, X., Dauda, L., & Mensah, C. N. (2019). The impact of institutional quality on economic growth and carbon emissions: Evidence from Indonesia, South Korea and Thailand. *Journal of Cleaner Production*, 241, 118331.
- Sarafidis, V., & Wansbeek, T. (2012). Cross-Sectional Dependence in Panel Data Analysis. *Econometric Reviews*, 31(5), 483-531.
- Schneider, F. & Enste, D. (1999). Shadow Economies Around the World: Size, Causes and Consequences. *CESifo Working Paper Series No. 196*.
- Schneider, F. (1994). *Measuring the Size and Development of the Shadow Economy. Can the Causes be Found and the Obstacles be Overcome?* (pp. 193-212). Springer Berlin Heidelberg.
- Schneider, F. (2005). Shadow Economies Around the World: What do We Really Know?. *European Journal of Political Economy*, 21(3), 598-642.
- Schneider, F., & Hametner, B. (2014). The Shadow Economy in Colombia: Size and Effects on Economic Growth. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*, 20(2), 293-325.
- Schneider, F., Buehn, A. and Montenegro, C.E. (2010), Shadow Economies All over the World, World Bank Policy Research Working Paper, No. 5356.
- Stiglitz, J. E. (1974). Alternative Theories of Wage Determination and Unemployment in LDC's: The Labor Turnover Model. *The Quarterly Journal of Economics*, 88(2), 194-227.
- Stiglitz, J. E. (2010). Contagion, Liberalization, and the Optimal Structure of Globalization. *Journal of Globalization and Development*, 1(2), 0000102202194818371149.
- Swamy, P. A. (1970). Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 311-323.
- Tanzi, V. (1982). The Underground Economy in the United States and Abroad. (*No Title*).
- Teyyare, E. (2018). OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi ve Kurumsal Kalite İlişkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(1), 51-66.
- Torgler, B., & Schneider, F. (2007). Shadow Economy, Tax Morale, Governance and Institutional Quality: a Panel Analysis.
- Torgler, B., & Schneider, F. (2009). The Impact of Tax Morale and Institutional Quality on the Shadow Economy. *Journal of Economic Psychology*, 30(2), 228-245.
- Torgler, B., Schneider, F., & Macintyre, A. (2011). 14 Shadow Economy, Voice and Accountability, and Corruption. *Handbook on the Shadow Economy*, 469.
- Uslu, H. (2021). Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdamın Vergi Geliri ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Ampirik Bir Analiz. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1222-1250.

- Virta, H. (2010). The Linkage Between Corruption and Shadow Economy Size: Does Geography Matter?. *International Journal of Development Issues*, 9(1), 4-24.
- Westerlund, J., & Edgerton, D. L. (2007). A Panel Bootstrap Cointegration Test. *Economics Letters*, 97(3), 185-190.
- Williams, C. C. (2008). A Critical Evaluation of Competing Representations of the Relationship Between Formal and Informal Work. *Community, Work and Family*, 11(1), 105-124.
- Williamson, O. E. (1989). *Transaction Cost Economics*. Handbook of Industrial Organization, 1, 135-182.
- Yu, S., & Vorisek, D. L. (2021). Five Reasons to be Concerned About the Shadow Economy, World Bank Blogs, (Erişim tarihi: 15.08.2023, <https://blogs.worldbank.org/voices/five-reasons-be-concerned-about-shadow-economy>)
- Zaman, G., & Goschin, Z. (2015). Shadow Economy and Economic Growth in Romania. Cons and Pros. *Procedia Economics and Finance*, 22, 80-87.
- Zellner, A. (1962) An Efficient Method of Estimating Seemingly Unrelated Regression and Tests for Aggregation Bias. *Journal of American Statistics Association*, 57, 348-368.